

Η ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ήθουγραφίας

Κανένας, νομίζω, δεν θα διανοηθεί ποτέ να κατηγορήσει τον συγγραφέα μιας κριτικής μονογραφίας με επίσημη μεθοδολογία και επαρκεία άπαρτισμένης αν, κοντά στις άλλες αρετές του, δεν είναι συναρπαστικός. Οι κανόνες στους οποίους υπέκειο το είδος είναι τόσο αυστηροί ώστε ακόμη και όταν η ανύψωση ενός κατά τα λοιπά αξιόλογου ή και σοφού πονήματος προκαλεί λανθάνουσα πλήξη τούτου δεν μπορεί να καταλογιστεί ως φώγος στον συντάκτη του. Από τη φύση τους τα κείμενα αυτά προσορίζονται λίγο πολύ για να τα καταπνίξουμε κουμπιάζοντας όχι για να τα ρουφάμε. Γι' αυτό αξίζει ιδιαίτερος έπαινος στον καθηγητή Μάριο Βίττι, αφού κατώρθωσε το περίπου ακατόρθωτο.

Θές έπειδή το θέμα της περιπούστασης αυτής μελέτης του είναι συντημένο με τις αγωνιώδεις αναζητήσεις των καιρών, θές έπειδή το χειρίστηκε με μια οικονομία χρυσής τομής, άποφύευστας εκείνου που ο κοινός αναγνώστης άποκαλεί σχολαστικισμό, δίχως ώστόσο να παραλείπει στοιχεία που θα προκαλούσαν αγανάχτηση στον εαυτό του, έπέτυχε τελικά οι 110 σελίδες του βιβλίου του να είναι όχι μόνο μια πολύτιμη συμβολή στην διερεύνηση και κατανόηση της ήθουγραφίας με άλλα και αυτόχρημα συναρπαστικές.

Παρενεθικά αισθάνονται την ανάγκη να όμολογήσω εδώ ότι θαρία μεγαλοχολία με κατέλαβε διαδάζοντας τες. Γιατί η ύποδειγματική αυτή μελέτη δεν είναι έργο ένοδουλετητή των δικών μας γραμμών αλλά ένοδ ξένου φίλου των, που με την προσφορά του ήρθε να αναξήσει μια παλιά και ακόμη άθεράπτευτη πληγή — να μάς θυμίσθ το πόσο λίγο έχουμε καταπνίσθ έμεις με την άνομοιά της λογογεχνίας μας. Χωρίς να ύποτιμώ καθόλου τα έπιτεύγματα εκείνων που εύδοκίμα μοχθήσανε και μοχθούν σε αυτό τον χώρο, νοιώθω τον καημό από τη γύμνια που άποκαλύπτει πάντα η έπισκόπηση του όλου όριζοντα. Άλλωστε, έπανειλημμένα ο Μ. Β. αναγκάστηκε να σημειώσθ κενά που συνάντησε πάνω στη δουλειά του και να προτείνθ την κάλυψθ τους — λόγω χάρθ, μια μελέτη για το ύψος και την άπατηλά άπλη τεχνική του Βιζνυνού ή για τη βαθμιαία εισχώρηση της δημοτικής στο άφηγημα μέσα από τον άνεξάρτητο πλάγιο λόγο.

Όποσδήποτε, πριν ακόμη και από το εισαγωγικό κεφάλαιο που χαρακτηριστικά τιτλοφορείται «Ό ρεαλισμός και ή δυναμική της άντίδρασης», ο συγγραφέας άποκαλύπτει τη γραμμή που πρόκειται να άκολουθήσθ στην άνάλυσθ του παραθέτοντας ως μότο ένα έπεισόδιο από τον Ηρόδοτο: οι Άθηναίοι έπιβάλανε πρόστιμο στον ποιητή Φρόνυχο και άπαγόρευσαν το δράμα του «Μιλήτου Άλωσις» γιατί «τους έθύμισε οικεία κακά». Είναι ο βαθύτερος προορισμός της τέχνης, πιστεύει ο Μ. Β., να μάς βοηθήσθ να συνειδητοποιήμε τη θέση μας στην κοινωνία. Και την άποστολή αυτή —την έπωμισθήκε στην ευρωπαϊκή ήθουγραφία από τον περασμένο αιώνα ο ρεαλισμός

καθώς μια σειρά από μείζονες ήθουγράφους, με ταγό τον Μπαλζάκ, ζωοταίστηκαν να συλλάβουν και να περιγράψουν την κοινωνική πραγματικότητα. Το ζωογόνο αυτό κίνημα τόσο ούσιαστικά σχετίζεται με την πληροφόρηση και σε τελευταία άνάλυση με την έλευθερία ώστε στην προπολεμική Ίταλία ο φασισμός είχε πειθαναγκάσει «τους λογοτέχνες να μην καταγίνωνται με τον ρεαλισμό».

Δίχως ν' άσχοληθθ καθόλου με τον όχι και τόσο εύκολο όρισμό του ρεαλισμού και παρακάμπτοντας τις άμφιβολίες που έχει διατυπώσει ή θεωρία της σύγχρονης τέχνης σχετικά με την ικανότητα της ρεαλιστικής σχολής να άποκαλύπτθ και άποδίδθ κατά βάθος την κοινωνική έστω των πραγματικότητας, ο μελετητής έμψνίζεται σά να δέχεται ό,τι κατά την άκμή του ρεαλισμού είχε θεωρηθθ ως άυτάποδειχτη άλήθεια και προχωρεί στην εξέταση της έπιτηνης πορείας που διέτρεξε το κίνημα άφ' ότου με σημαντική καθυστέρηση μεταφυσήθηκε στη χώρα μας και άρχισε να έπηρεάζθ την ήθουγραφία μας. Έπιβάλλεται να τονισθ εδώ ή ιδιαίτερη εύαισθησία και εύστοχία με την όποια ο Μ. Β. έπισημαίνει τις είδολογικές, ύφολογικές και γλωσσικές ίδιομορφίες που κατά διαδοχικές φάσεις ύπαγόρευσε ή έπίσης μεταβαλλόμενη τότε νεοελληνική πραγματικότητα στην άφηγηματική μας ήθουγραφία καθώς γονιμοποιημένη από τα εύρωπαϊκά ρεύματα άνπτυσσόσαν διασταχτικά αλλά και έπίσημη άντίδραση. Όχιτά χρονολογίες που έπέχουν τη θέση ύποτίτλου στο έξώφυλλο του βιβλίου — 1850, 1855, 1870, 1880, 1883, 1896, 1936, 1943 — άντιστοιχούν σε ισάριθμους σταθμούς αυτής της πορείας.

Δικαιωματικά ο Παύλος Καλλιγας με το μοναδικό του μυθιστόρημα Θάνος Βλέκας (1855) τιμάται από τον μελετητή του δεύτερου κεφάλαιο «Άντιμετώπιση και παράκαμψη της πραγματικότητας» ως ο πρόδρομος των συγγραφέων εκείνων που δεν διατάζουν να κοιτάξουν με μάτια όρθάνοιχτα γύρω τους και να σπλητεύσουν τη δεινή κατάσταση που διαπιστώνουν — στην προκειμένη περίπτωση τη ληστοκρατία, τους στενωδους δεσμούς της άνομίας με την άρχουσα τάξη, την άνυπαρξία δικαιοσύνης, την άθλιότητα των άργοτικών πληθυσμών. Δεν είναι συμπτωματικό ό,τι ο Καλλιγας, έξέχουσα δημοσία φυσιογνωμία της έποχής, ύπήρξε άπαδος του φωτισμένου μεταρρυθμιστή Χαρίλαου Τρικούπη. Την άντίθετη άκριβώς στάση, την ήθελμένη άποσίπηση της πραγματικότητας και την έκτροπή της προσοχής από τα καυτά σύγχρονα προβλήματα, εκφράζει άντιπροσωπευτικώτερα κατά των συγγραφέων ο έπίσης προικισμένος αλλά δικτωριανό ύποκριτικός Άλέξανδρος Ραγκαβής, που με τον Συμβολαίογραφο (1850) καθώς και με την Ιστορική ή έξωτική μυθιστοριογραφία του πρόσφερε έργα φυγής και έψυχασμού. Ό Ραγκαβής συντάσσεται με την έπίσημη κρατική ιδεολογία που διαμορφώνεται περίπου την ίδια έποχή — Μεγάλη Ίδέα, στην άνεδαφική της

έκδοχή, άκρας συντηρητισμός, άρχαιοπληξία, ύπερκαθάρουσα, έθελούσια τύφωση μπροστά στο κοινωνικό ζήτημα. Στο κεφάλαιο αυτό, νομίζω, θα έπρεπε να ύπάρχουν πολύ περισσότερα για την Πάπισσα Ίωάννα που άπλως αναφέρεται καθώς και πολύ άλλων συνδέσεις με τον Άνδρέα Λασκαράδο που τελείως παρασιωπάται.

Το τρίτο και κατά πολύ έκτενέστερο κεφάλαιο του βιβλίου «Ό ρεαλισμός στην ήθουγραφία από είδυλλιακό βαυκαλίμα σε κοινωνική καταγγελία» είναι και το σημαντικώτερο. Άφετηρία του είναι ή πραγματικά θαρσηφιακή αν και σχεδόν παραγνωρισμένη Στρατιωτική ζωή έν Έλλάδι (1870): ένδιάμεσοι σταθμοί του ο πολυκροτος πρόλογος ρεαλιστικό μανιφέστο στη μετάφραση της Νανας (1880) ο διαγωνισμός του περιοδικού Έστία (1883) για τη συγροφή άφηγημάτων με έλληνικά θέματα που έγέννησε στη θέση του εύρωπαϊκού «ρόμαν ντε μούρς» την άγροτική μας ήθουγραφία, ο άντηρωικός μεγαλοαστός Βικέλας και ο εύρωπαϊκά πολύπλοκος Βιζνυνός: κατάληξη του ο Καρκαβίτσας και ο Παπαδιαμάντης. Κι' έτσι σ' αυτό το κεφάλαιο κυρίως ο συγγραφέας έχει την εύκαιρία να άναπτύξθ τις σκέψεις του βασισμένες πάνω σε μια πολυμορφία από έργα και από συνεχώς έξελλισόμενες κοινωνικές καταστάσεις. Οι κάριες παρατηρήσεις άφθονούν. Και δεν περιορίζονται μόνο στη βαθμιαία διαφοροποίηση του περιεχομένου που ύπαινίσσεται ο τίτλος του κεφαλαίου. Έξ ίσου πολύτιμα είναι και τα όσα έπισημαίνονται για την παράλληλη βαθμιαία διαφοροποίηση των έκφραστικών τρόπων, για την έγκατάλειψη του καθαρευουσιάνικου εύφημιού και της περιφρασθ, για την έπικράτηση ένοδ άπλούστερου ύφους, την έξάπλωση των δημοτικών γλωσσικών στοιχείων μέσα από τον εύλογο με τη φωνογραφική άποδοση της ντοπιολαλιάς, την τάση προς τη μικροπερίοδη φράση κτλ., κτλ. Πραγματικά, το κεφάλαιο αυτό είναι ή ραχοκοκκαλιά του βιβλίου.

Ίσως όμως πέφτω και έγώ στο άμαρτημα του εύφημιού άποκαλώντας κεφάλαιο τις ούσιαστικά άυτοτέλεις έτούτες μελέτες που συνεχόνται και συνθέτουν ένα σύνολο μάλλον χάρθ στην ταυτότητα του στόχου τους παρά στην όργανική τους ύπαγωγή σε κάποια άρχική σύλληψη. Τούτο φαίνεται εύκρινέστερα στο τελευταίο μέρος του βιβλίου «Η λειτουργία της μνήμης στο άφηγημα Ό Βασίλης ο Άρβανίτης» που μ' ένα τεράστιο χρονικό άλμα φτάνει κατ' εύθειαν στη μεταεική δικτωρία και στη φασιστική κατοχή με τη συνάκολουθη έγκατάλειψη της ρεαλιστικής δεοντολογίας από μια σειρά συγγραφέων. Πρόκειται βέβαια για τον γνωστό και έξαιρετικό πρόλογο που έγραψε ο Μ. Β. στην πιό πρόσφατη έκδοση του άριστογούργατος του Μυριδλή (Έρμης 1972) και είναι ένα κείμενο μεστό και έισδυτικό που προσθέτει ένα προοπτικό βάθος στην έπιχειρηματολογία του μελετητή.